

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Oddělení celoživotního vzdělávání

Závěrečná práce

Výskyt rizikového chování u žáků 5. tříd základních škol

Vypracoval: Mgr. Nela Harazimová

Vedoucí práce: Mgr. Miroslav Procházka, Ph.D.

České Budějovice 2016

Prohlašuji, že svoji závěrečnou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své závěrečné práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 20. 5. 2016

Mgr. Nela Harazímová

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu práce Mgr. Miroslavu Procházkovi, Ph.D. za jeho čas, ochotu a vedení při zpracovávání mé závěrečné práce.

Dále bych chtěla poděkovat všem ochotným respondentům ze ZŠ Máj I, kteří se účastnili výzkumu. Vděk patří i vedení ZŠ Máj I a milým kolegům a kolegyním, kteří realizaci šetření umožnili.

Anotace

Závěrečná práce se zaměřuje na problematiku rizikového chování žáků 5. tříd základních škol. Sleduje především to, jaká míra rizikovosti se vyskytuje u dětí před přechodem na 2. stupeň základního vzdělávání. Práce se skládá ze dvou částí. Teoretická část vymezuje pojem rizikové chování, zejména problematiku abúzu, delikvence a šikany, a to vše v prostředí školy jako výchovné i vzdělávací instituce. V praktické části je zpracován plán výzkumu, jeho cíle, průběh, vyhodnocení výsledků a interpretace získaných dat. Dotazníkové šetření proběhlo v lednu 2016.

Klíčová slova: rizikové chování, škola, žák, abúzus, delikvence, šikana

Abstract

This work is focused on problem of risk behaviour of elementary school pupils of fifth classes. It mainly focuses on the amount of risk, which occurs by children before entering to the second grade of elementary school. The work consists of two parts. The theory define risk behaviour, problems of abuse, delinquency and bullying in the environs of school as educational institution. The second part concern of planning research, its aims, the process, evaluation the results and interpretation of achieved data. The questionnaire took place in January 2016.

Key words: risk behaviour, school, pupil, abuse, delinquency, bullying

Obsah

I. Úvod	8
II. Teoretická část	9
1. Vybraná vývojová specifika žáků 5. tříd	10
1.1 Vliv školy jako výchovné instituce	11
1.2 Význam školní třídy jako vrstevnické skupiny	12
2. Formy společensky nepřijatelného chování.....	13
2.1 Rizikové chování	16
3. Rizikového chování u žáků 5. tříd ZŠ v kontextu vývoje myšlení	22
3.1 Rizikové a protektivní faktory	23
3.2 Nejčastější rizikové aktivity dětí středního školního věku.....	25
III. Praktická část	32
4. Cíle a zaměření výzkumu	33
5. Výzkumné předpoklady	34
6. Popis výzkumného souboru	35
7. Průběh výzkumu	36
8. Dotazník VRCHA	37
9. Výsledky a interpretace získaných dat	40
9.1 Rizikové chování	40
9.2 Abúzus	42
9.3 Delikvence	44
9.4 Šikana.....	45
9.5 Analýza vybraných otázek	47
IV. Závěr	48
V. Seznam použitých zdrojů	50

VI. Seznam grafů	52
------------------------	----

I. Úvod

Závěrečnou práci na téma „Výskyt rizikového chování u žáků 5. tříd základních škol“ si autorka vybrala ze zájmu o problematiku přechodu z 1. stupně na 2. stupeň. Žáky v tomto období čeká ve škole celá řada důležitých změn, které jsou pro ně náročné. Najednou se u nich střídá více učitelů, jejichž nároky na školní výkon jsou vyšší, často je třeba přidat i v domácí přípravě. Nemluvě o tom, že z hlediska vývoje dítěte je období věku 11 let významným milníkem, kdy se pod vlivem rodičovských vzorů a kontaktů s vrstevnickou skupinou dotváří genderová identita – tolik důležitá pro budoucí partnerské a rodičovské role (Vágnerová, 2005). Značný vliv má samozřejmě i biologické dozrávání.

Závěrečná práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. První část práce tvoří teoretický vhled do tématu, vypracovaný na základě rešerše vybraných knižních pramenů. Práce se snaží čtenářům předat pohled na žáka 5. třídy jakožto dítěte ve středním školním věku, vymezení základních pojmů v oblasti rizikového chování, konkretizaci vybraných rizikových a protektivních faktorů a specifikaci konkrétních forem rizikového chování, objevujících se na základní škole. Praktická část práce popisuje cíl a zaměření výzkumu, strukturu výzkumného vzorku respondentů a průběh výzkumu, dále stanovuje výzkumné předpoklady. Závěrem je vyhodnocení výsledků a interpretace získaných dat. Stěžejním cílem práce je tedy teoretické i praktické zmapování výskytu rizikového chování u žáků 5. tříd základních školy Máj I. Závěrečná práce se bude v rámci poměrně široké oblasti rizikového chování zabývat zejména faktory, jež postihuje dotazník VRCHA (Výskyt rizikového chování u adolescentů). Zmíněnými faktory jsou abúzus, delikvence a šikana.

V sestavování ročního plánu prevence by se výstupy z výzkumné části této práce mohly stát dobrým podnětem k zamyšlení a poukázat na konkrétní oblasti rizikového chování dětí, na které je třeba se hlouběji zaměřit. Prevence by tak mohla být cílená na konkrétní zjištěné problémy.

II. Teoretická část

1. Vybraná vývojová specifika žáků 5. tříd

Nástup do školy je bezesporu důležitým sociálním mezníkem, kdy dítě dostává novou roli, stává se školákem (Vágnerová, 2005). Škola významně ovlivňuje další rozvoj dětské osobnosti i způsob prožití zbývajících dětství. Často má velký vliv na oblast sebehodnocení dítěte, a to mnohdy zásadním způsobem. To může mít vliv i na vnímání pocitu vlastní hodnoty v budoucnu (Matošek, Kroftová, 2003). Zmíněná role školáka rok od roku nabývá na význam. Dítě se s přibývajícími absolvovanými ročníky cítí sebejistější, schopnější a zdatnější. 5. třída klade na dítě vyšší nároky, než předchozí ročníky. Probírané učivo je těžší, vyžaduje již pravidelnou domácí přípravu. Nejstarší děti mívají navíc i další, nepsané povinnosti, plynoucí z pozice nejstarších dětí 1. stupně (větší podíl na úklidu školních prostor, pomoc žákům mladších ročníků). Žáci si bývají dobře vědomi svého postavení, často to dávají žákům nižších ročníků najevo, mnohdy velmi nevybíravým způsobem. V neposlední řadě se v 5. třídě žáci poprvé rozhodují o své další školní budoucnosti. Zvažují možnost přechodu na gymnázium, což je spojeno i s náročnou přípravou na přijímací zkoušky. Významným milníkem je pak absolvování 5. třídy, respektive přechod do 6. třídy, tedy ukončení docházky na 1. stupeň základní školy.

Období docházky do 5. třídy se nazývá střední školní věk (Vágnerová, 2005). Trvá od 8 – 9 let do 11 – 12 let, tedy do doby přechodu na 2. stupeň, kdy dítě začíná dospívat. Už během této vývojové fáze vlastně dochází k různým změnám, které je možné považovat za přípravu na dospívání. Kromě výše zmíněného je střední školní věk obdobím vývoje, které neobsahuje žádný významnější biologický ani sociální mezník. I Sigmund Freud jej označuje jako fázi latence, tedy klidového stavu. Nebýt sociálních tlaků ze školy nebo od rodiny či vrstevníků, jednalo by se o období jednoznačného klidu a pohody. Děti se plynule rozvíjí ve všech oblastech a začínají se u nich vytvářet předpoklady pro budoucí proměnu, zatím v oblasti psychické, později i biologické. Lze konstatovat, že střední školní věk je zejména obdobím přípravy na další, vývojově dynamičtější období dospívání (Vágnerová, 2015).

1.1 Vliv školy jako výchovné instituce

Mezi výchovné instituce náleží škola, rodina, zařízení nahrazující rodinu, církevní organizace, organizace pro děti a mládež a podobně. Lze uvažovat, že vedle rodiny má škola na výchovu dítěte velmi významný vliv. Výchovná funkce školy může ruku v ruce s otevřeným, přijímajícím přístupem pedagoga pomoci předcházet vzniku rizikového chování. Podle Vorlíčka (2000) je škola institucí, která je označována jako primárně výchovná. To znamená, že vyjma výchovně – vzdělávací úlohy neplní další funkce, jako třeba rodina nebo zájmový kroužek. Pro označení souboru výchovně – vzdělávacích institucí pak Vorlíček (2000) užívá termínu výchovná (vzdělávací, výchovně – vzdělávací) soustava či edukační systém. K tomu se přiklání i Kalhous a Obbst (2002), kteří v modelu pedagogických kompetencí zdůrazňují na prvním místě právě kompetence k vyučování a výchově. Ty nadále rozdělují na diagnostické, psycho - pedagogické a komunikační. Učitelé tedy mohou diagnosticky odhalit, kdy dítě potřebuje jejich pomoc, díky znalostem pedagogiky a psychologie zvolí vhodnou intervenci a v neposlední řadě mohou s dítětem o situaci mluvit. Čáp a Mareš (2007) doporučují ve výchovně vzdělávacím procesu integrační styl, kombinující kladný emoční vtaah a střední až zesílené řízení dětí. Mezi laickou veřejností bývá často výchovná funkce školy opomíjena, důraz je kladen spíše na vzdělávací význam. Přitom právě výchovná funkce školy může zamezovat možným tendencím ke vzniku rizikového chování.

Sociální pedagogika dokonce hovoří o sociálně - výchovné činnosti školy, která by měla představovat pomoc učitelů při orientaci žáků v každodenním životě, podporu k aktivnímu společenskému životu a pomoc ve zvládnutí náročných životních situací (Kraus, 2008). Taková pomoc ze strany učitele se nazývá sociální opora. Na vysoké míře významu sociální opory se shoduje i Křivohlavý (2001), který zdůrazňuje význam sociální opory v relaci ke zdravotnímu stavu. Pro tuto práci je však nejdůležitější význam sociální opory jako protektivního faktoru. Právě poskytnutí sociální opory může usnadnit dítěti zvládnutí náročné situace a lze tak předejít možnému rizikovému chování.

1.2 Význam školní třídy jako vrstevnické skupiny

Obecně vrstevnické skupiny začínají fungovat s počátkem povinné školní docházky, nicméně mají obvykle krátké trvání a často se rozpadají. Školní třídu lze u žáků 5. tříd považovat za možná nejvýznamnější vrstevnickou skupinu, přestože účast v ní není zcela dobrovolná. Každá třída má, kromě těch plynoucích ze školního řádu, vlastní zásady, pravidla a normy chování (Kraus, 2008). Některé vzory chování a jednání jsou zde více žádané a pozitivně přijímané než jiné. Děti chtějí být ve třídním kolektivu oblíbené, a proto se snaží tyto nepsané normy dodržovat. Zásadní vliv na vzhled těchto pravidel má klima třídy. To označuje trvalejší sociální a emocionální naladění ve třídě, které tam děti v různých interakcích prožívají (Kraus, 2008). Psychosociální klima třídy je jednotlivci silně pociťováno a tyto subjektivní prožitky doprovázejí každou událost či interakci v kolektivu (Průcha, 2002). Pozitivní třídní klima funguje jako prevence rizikových faktorů. Vrstevníci v tomto věku již sami dokážou podat kamarádovi v těžké životní situaci pomocnou ruku a dokážou tak zabránit možnému nežádoucímu chování.

Protektivím faktorem lze dále nazvat vztahy mezi dětmi a pedagogy, vztahy a procesy probíhající uvnitř instituce, vztahy mezi pedagogy navzájem a úroveň a styl řízení celé instituce (Kraus, 2008). Tento celkový rámeček atmosféry může být v detekci rizikového chování dobrým vodítkem. Pokud vše funguje, lze očekávat méně rizikových jevů. Pokud ovšem výše zmíněné nefunguje, stává se školní prostředí rizikovým činitelem. Kromě přirozeného dělení na subkultury dívek a chlapců mohou v třídním kolektivu vznikat různé podskupiny se zárodkem asociálních part již na 1. stupni (Matoušek, Kroftová, 2003). Jejich vzniku často napomáhá neangažovanost pedagoga a také jeho zřetelné protěžování či zatracování vybraných dětí. Segregace málo nadaných, rizikovějších dětí může mít i nenápadnější podobu poznámek utroušených během výuky nebo přehlížení iniciativ dítěte. Nezřídka se objevují nevhodné reakce na prohršky proti kázi nebo neznalost učiva. Rizikové skupiny i jednotlivci potřebují pochopitelně větší péči pedagogického sboru, případně i dalších specialistů.

2. Formy společensky nepřijatelného chování

Obecně lze říci, že společensky nepřijatelné chování je jakékoli chování, které se vymyká společensky uznávaným normám. Pro vymezení nepřijatelného chování je nezbytné zmínit normy chování přijatelného. Společenská pravidla a normy jsou nutnou součástí života člověka i celé společnosti a jsou kulturně podmíněna. Určují nepsané vzorce a způsoby slušného, respektive akceptovatelného chování. Stanovují, co je přijatelné, chtěné a žádoucí. Lidé se jimi řídí, protože to cítí jako správné a prospěšné. Zároveň tedy vymezují formy chování, které jsou pro společnost nepřijatelné a nežádoucí. Jedná se zejména o agresivní a násilné chování, suicidální jednání a sebepoškozování, zneužívání psychoaktivních látek, návykové a impulzivní poruchy, rizikové fenomény spjaté s prostředím rodiny (poruchy ve výchově a funkcích rodiny), kriminální a delikventní chování (Fischer, Škoda, 2010). Společensky nepřijatelné či neakceptovatelné chování je tedy: *„chování, které zahrnuje škálu od nenápadných signálů až po závažnější projevy, které se ale ještě nenacházejí v pásmu patologie“*, popisuje Lang (2006, in Dolejš, Skopal 2015). To znamená, že chování dítěte je nějakým způsobem nebezpečné nejen pro dítě samotné, ale i pro společnost.

Při společensky nepřijatelném chování u dítěte ve třídě je vhodné uvažovat, zda nemá nějaké specifické vzdělávací potřeby. Pokud by byly vhodně saturovány, mohlo by nevhodné chování vymizet. Diagnosticky náročné na odlišení od poruch chování mohou být ADD (prostá porucha pozornosti) a ADHD (porucha pozornosti s hyperaktivitou) s třemi základními příznaky: porucha pozornosti, hyperaktivita, impulzivita (Zelinková, 2003). Pedagog může doporučit rodičům dítěte návštěvu poradenského zařízení pro vyloučení či potvrzení uvažované diagnózy.

V odborné literatuře existuje velké množství navzájem provázaných pojmů, korespondujících s termínem rizikové chování. Zároveň lze tyto druhy chování řadit do forem společensky nepřijatelného chování. Slomek (2010) a Dolejš a Skopal (2015) upozorňují v oblasti základního vzdělávání zejména na následující:

a) problémové chování

Problémovým chováním lze rozumět chování, sociálně definované jako problém. Působí jako zdroj obav širší společnosti a vymyká se jejím normám. Může mít řadu podob od rušivého chování a věčného zapomínání pomůcek až po záměrné provokování pedagoga (Dolejš, Skopal, 2015).

b) disociální chování

Disociální chování je společensky nepřizpůsobivé a nepřiměřené, ale zároveň nezahrnuje projevy výrazné nenávisti (Hartl, Hartlová, 2000). Jde o drobnější výkyvy a nesoulady s běžnými zvyklostmi společenské normy. Řadíme sem kázeňské přestupky proti školnímu řádu, vzdorovitost, negativistické projevy, odmítání kontaktu i lhaní. Při podezření na asociální chování dítěte je vhodné zahájení spolupráce s poradenským zařízením. Své místo zde má i psychoterapeutický přístup. (Slomek, 2010).

c) asociální chování

U asociálního chování je již patrný rozpor mezi zvyklostmi společenské morálky. Sociální myšlení dítěte je na nízké úrovni, nebo zcela chybí. Od spolužáků se dítě výrazně liší a nebývá jimi ani vyhledáváno. Asociální projevy mají často trvalý charakter a vzestupný trend. Řadíme sem demonstrativní sebepoškozování, kouření a experimentování s alkoholem či drogami, výrazné záškoláctví, útěky, toulky, lži, krádeže a jiné. Asociální chování může přerůst do antisociálního (protisociálního) jednání, které poškozují jedince, okolí i společnost porušováním zákonů. Vzdělávání nadále neprobíhá v základní škole, ale v zařízeních ústavní a ochranné výchovy (Slomek, 2010).

d) predelikventní chování

U predelikventního chování je vyšší pravděpodobnost, že se z něj vyvine trestná činnost. Nejčastěji se jedná o následující druhy chování: agresivita vůči spolužákům, útěky z domova, záškoláctví (Dolejš, Skopal, 2015).

e) delikventní chování

Jedná se o označení protispolečenské činnosti dětí do 15 let, tedy do doby, kdy nejsou trestně odpovědní (Slomek, 2010). Pro delikvenci je již příznačná mravní narušenost (Fischer, Škoda, 2009).

f) juvenilní a dětská delikvence

Zahrnuje celou řadu méně i více závažných činů spáchaných dětmi středního či staršího školního věku. Může se jednat o jednorázovou i opakovanou činnost. Při posuzování delikventního chování se doporučuje uvážit možnou psychopatologickou zátěž – duševní choroby dětí (Dolejš, Skopal, 2015).

g) sociální deviace

Sociální deviace je alternativním pojmem pro deviantní chování. Jde o odchylku chování v mezilidských vztazích vlivem nedostatečné sociální zralosti (Hartl, Hartlová, 2000).

h) maladaptivní chování

Nepřizpůsobivé chování v tomto případě bývá následkem porušené adaptability. Děti selhávají v uspokojování potřeb při interakci se sociálním prostředím (Hartl, Hartlová, 2000).

i) rizikové chování

Rizikové chování je souborem aktivit jedince nebo skupiny, které je příčinou nárůstu sociálních, psychologických, zdravotních a dalších rizik pro jedince, jeho okolí anebo společnost (Dolejš, Skopal, 2015). Hluběji se práce bude rizikovému chování věnovat v následující kapitole.

2.1 Rizikové chování

Vznik rizikového chování je ovlivněn celou řadou faktorů. Slomek (2010) zdůrazňuje význam vlivu rodiny, respektive její modelové hodnoty. Rizikovou je rodina asociálních jedinců, psychopatických osobností, rodičů s tendencí k nevhodným návykům – například k abúzu alkoholu. Další rizikovou skupinou jsou emočně chladní rodiče bez zájmu o své děti a jejich rozvoj, s nepříliš vhodnou strukturou norem a hodnot. Zde lze uvažovat o nevšímavosti rodičů k trávení volného času jejich dítěte, neznalosti jeho kamarádů a nezájmu o ně. Nevhodný může být i vliv příliš ambiciózního prostředí, pakliže tomu neodpovídá naturel dítěte. Nelze opomenout vliv školního prostředí. Tamní atmosféra významně působí na psychickou pohodu dítěte. Pedagog má v tvorbě třídního klimatu naprosto zásadní roli. Může podporovat pozitivní vazby ve třídě, odhalit či eliminovat šikanu, může být dětem dobrým vzorem. Chlapci středního školního věku více tendují k rizikovému chování, pro děvčata je větší motivací školní úspěšnost. Učitel tedy plní významnou společenskou funkci a přispívá k rozvoji osobnosti dětí (Vorlíček, 2000). Správné, odborné a hlavně včasné řešení problémů pedagogem může zabránit návazným rizikovým jevům.

Jak uvádí Miovský a Zapletalová (in Dolejš, Skopal, 2015), vzorce rizikového chování považujeme za: „...soubor fenoménů, jejichž existenci a důsledky je možné podrobit vědeckému zkoumání a které lze ovlivňovat preventivními a léčebnými intervencemi.“ Z toho plyne, že rizikové chování lze zkoumat a měřit, má své zákonitosti a typické projevy.

V kontextu rizikového chování se u dětí středního školního věku pedagogové nejčastěji setkávají s následujícími formami:

a) šikana na školách

Některé děti se již v raném věku snaží získat moc nad druhými skrytým, nebo zjevným šikanováním. Tomu se děje zjevným nebo skrytým šikanováním.

S přibývajícímí školními ročníky schopnosti dětí šikanovat druhé narůstají a volí stále rafinovanější formy. Fontana (2003) uvádí, že zhruba jedno ze čtyř dětí se v průběhu školní docházky zúčastnilo šikanování, buď jako oběť nebo trýznitel. Většina z těchto případů trvala alespoň 12 měsíců. Jak uvádí Fontana (2003), šikanu lze vymezit jako úmyslnou snahu získat psychologickou, společenskou či hmotnou převahu nad jinými jedinci. Formou je pak zastrašování, agrese a násilí. Šikanování může probíhat v prostorách školy i venku. Šikanování mezi děvčaty bývá skrytější, než mezi chlapci. Existují poznatky o vlastnostech trýznitelů i obětí. Obě skupiny mají horší školní prospěch, bývají méně oblíbení u učitelů, často zakoušejí nějaké potíže i doma. Každý pátý trýznitel může mít i vážné nesnáze se svou vlastní identitou a potřebuje si potvrzovat své mužství nebo ženství. Děti s nadměrnou tendencí provokovat a strhávat na sebe pozornost mohou být zároveň oběťmi i trýzniteli. Oběťmi se nejčastěji stávají příslušníci odlišné rasy, víry, socioekonomického statutu a inteligenční úrovně. Proti normě jsou oběti úzkostnější, nejistější, klidnější, opatrnější a citlivější. Trýznitelé bývají obvykle velcí a silní. Mívají sklon k impulzivité a dominanci, antisociálnímu chování a agresivitě. Nezřídká pocházejí z domovů, kde se rodiče dopouštějí fyzického násilí a psychického nátlaku. V současné době se objevuje také kyberšikana, která k aktu šikany využívá nových technologií.

b) násilí a agresivní projevy na školách

Ve škole se mohou objevovat verbální i brachiální formy agrese, včetně extrémně agresivního jednání. Tyto projevy jsou charakteristické porušováním sociálních norem a jsou spjaty s omezováním základních práv ostatních. U agresora se dle Slomka (2010) objevuje výrazný egoismus, je u něj patrná dominance vlastních potřeb a osobního uspokojení nad jiným motivem. Pocit viny někdy může scházet. Existují i jiné typy chování, ve kterých převažuje impulzivita a agresivita nad sebeovládáním. Zde chybí úmysl chovat se tímto způsobem a později se objevuje lítost. Agresivní projev je obvykle spíše záležitostí neschopnosti sebeovládání a výbušnosti, nežli neschopnosti rozeznat vhodnost či nevhodnost svého chování. Toto chování se může ve zvýšené míře objevovat u dětí s poruchou aktivity a

pozornosti, jejímž projevem bývá časté impulzivní jednání (Zelinková, 2003). Některé formy agresivního jednání mohou být prostředkem k prosazení sebe sama nebo získání něčeho, o co dítě stojí. Cílené agresivní jednání se vyskytuje spíše v partách a často bývá spjato s dalšími rizikovými projevy. Dle Fischera (2009) je nezbytné uvažovat také o příčině agresivního jednání a motivací agresora. Jiným způsobem bude zcela jistě hodnocena agresivita související s obranou a agresivita spjatá s nenávisť a touhou po ublížení a způsobení bolesti.

c) záškoláctví

Příčiny záškoláctví je potřeba hledat ve škole, v rodině i v osobnosti dítěte – zejména při opakovaném selhávání v zátěžových situacích. Dle Slomka (2010) záškoláctví úzce souvisí s odporem ke škole. Může být spojeno i se strachem z negativního hodnocení školní práce. Školní prospěch má totiž určitou sociální hodnotu a školní neúspěch může být pro některé dítě nepřekonatelnou subjektivní zátěží, popisuje Vágnerová (2005). Na počátku záškoláctví často stojí impulzivní jednání, vyvolávající nutnost dělat další přestupky, například lhát, podvádět, utíkat. *„Čím je záškoláctví častější a plánovanější a čím dříve se projeví, tím je jeho eliminace těžší, tím méně je příznivá prognóza nápravy“*, popisuje Slomek (2010). Škola i rodina zde pochopitelně sehrávají kardinální roli. Časté záškoláctví může s narůstajícím věkem dítěte přerůst v toulání, které je spjaté s krádežemi, drogovou scénou, vandalismem a někdy i prostitucí. Od záškoláctví je třeba odlišit opakované úniky do nemocnosti. Při těch dítě taktéž zamešká řadu hodin, ale vše má omluvené, s ohledem na zdravotní stav. Zdravotní hledisko se s omluvením ze školní výuky nezřídka zlepšuje. Nemusí jít vždy o simulování nemoci školáka, skutečně se může zhoršit somatický stav – třeba vlivem zvýšeného stresu.

d) užívání omamných a návykových látek

Jak uvádí Fischer (2009), za psychoaktivní látku je považována každá látka, ovlivňující psychickou činnost. U dětí středního školního věku se s užíváním omamných a návykových látek setkáváme zřídka. Nejrizikovější návykovou látkou je nikotin. Věková hranice pro první experiment s cigaretou se snižuje a někteří žáci 1.

stupně základní školy již zkušenost s tabákem mají. Nejčastěji se jedná o experimentální či nepravidelné užívání. Studie 12 – 18letých kuřáků ukázaly, že na počátku jejich návyku stálo naléhání, přání či svádění nebo ostrakismus jejich kamarádů a kamarádek. Start kouření proto bývá označován jako sociální nakažlivost, uvádí Křivohlavý (2001). Zkušenosti s alkoholem bývají ve střením školním věku spíše výjimečné a taktéž vznikají nejčastěji pod vlivem party. Ještě méně častá je zkušenost s drogami, zřídka se objevují experimenty s marihuanou pod vlivem starších přátel nebo party. Kromě legálních a nelegálních drog do oblasti rizikového chování dále spadá užívání anabolik a steroidů. Prameny ovšem nehovoří o užívání dětmi středního školního věku.

e) nelátkové závislosti

Mezi nelátkové závislosti se řadí gambling, problémy spojené s nezvládnutým užíváním počítače či závislost na sledování televize. Fischer (2009) v kontextu nelátkových závislostí přichází s označením „návykové a impulzivní poruchy“, kam řadí právě patologické hráčství a kromě zmíněného doplňuje pyromanii a kleptomanii. Tato forma rizikového chování může plynout z nepodnětného prostředí, kde dítě nemá žádnou atraktivní činnost a uchyluje se k hrám. Pro rodiče může být snazší posadit dítě k počítači, než neustále vymýšlet pestrý alternativní program. Jak uvádí Hofbauer (2004), způsob trávení volného času má vždy počátky v rodině, kde dítě vyrůstá a získává první zkušenosti z aktivit volného času. Dle Pávkové a kol. (2008) je navíc důležité podporovat společenský rozměr trávení volného času s ohledem na navazování nových přátelských kontaktů.

f) obecně kriminální jednání

V oblasti kriminálního jednání se děti středního školního věku nacházejí málokdy. U rizikových jedinců se mohou objevit tendence k drobným krádežím doma, ve škole, v obchodě. Pro posouzení rizikového či maladaptovaného chování je důležité zaměřit se na způsob provedení krádeže, uvažuje Slomek (2010). Neplánované a příležitostné krádeže mohou být výsledkem nezvládnuté aktuální potřeby si nějakou věc přivlastnit, což je zejména u dětí mladšího a středního školního věku velmi

časté. Na hranici středního a staršího školního věku se u rizikových jedinců mohou objevovat pokusy o plánované a předem promyšlené krádeže, které jsou mnohem závažnější. Bývají prováděny v partě i samostatně. Čím je věk dítěte v počátku plánovaných krádeží nižší, tím nepříznivější je prognóza dalšího pokračování projevů rizikového chování u dítěte. Zároveň je důležité sledovat cíl krádeže. Dítě může krást pro někoho, aby se zavděčilo či dostalo do přízně. Může krást pro sebe samého, kde se snaží získat něco, co mu nepatří. Vzácně může jít o uspokojení vlastních potřeb. Jde o situace, kdy rodina závažně selhává a dítě krade z hladu. Zvýšenou potřebu hromadění věcí a uchýlení se ke krádežím mají také děti citově deprivované. Mimořádně nebezpečné jsou krádeže pro partu. Udržení pozice v partě úzce souvisí s jejími sociálními normami, kde může být krádež považována i za povinnou aktivitu. Zde pak dochází k fixaci rizikového chování jako normy. Poté již hovoříme o maladaptivním chování.

g) sexuálně – rizikové chování

Sexuálně rizikové chování má dle Fischera (2009) dvě formy. Bezkontaktní zneužívání zahrnuje obnažování se před dětmi, masturbaci, pozorování nahého dítěte za účelem vlastního vzrušení, vystavení dítěte pornografii. Mezi zneužíváním s kontaktem patří osahávání či líbání dítěte na intimních místech, nucení dítěte k manipulaci pohlavními orgány svými či zneuživatele, pohlavní, orální i anální styk. Rizikovou skupinou jsou nepochybně děti, které mají zkušenost se sexuálním zneužíváním. Tím je míněno každé nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu či chování, které vede především k uspokojování sexuálních potřeb zneuživatele. Ve školní třídě můžeme vidět nevhodné sexuální chování mezi dětmi, nejčastěji jde o formu, kdy dítě osahává druhé, kterému je to nepříjemné.

h) xenofobie, rasismus, intolerance

Jak uvádí Kraus (2008), ve společnosti vždy funguje majorita – většina a minority – menšiny. Minority se svými kulturními a často i fyzickými charakteristikami odlišují od majority. Ve školní třídě je jakákoli menšina vždy považována za rizikovou – má díky odlišnostem potenciál stát se obětí diskriminaci či šikany. Majorita s ní často

odlišně jedná. Ve školních třídách v České republice jsou ohroženou skupinou Romové, Vietnamci, migranti. Často se stávají terčem posměšků pro odlišný vzhled i jiné kulturní návyky. Vhodné působení pedagoga je zde naprosto zásadní. Do této skupiny řadíme taktéž antisemitismus, nicméně v praxi se s ním již téměř nesetkáme. Zřídka se ve školských zařízeních objevuje nadávka „žide“, lze se však domnívat, že si agresor plně neuvědomuje antisemitistický kontext.

i) Komerční zneužívání dětí

Mezi komerční zneužívání dětí patří dle Fischera (2009) zneužívání a nucení dětí k pornografii či prostituci. Dítě, mající za sebou takovou zátěž, je rizikovým jedincem. Rizikovou skupinou jsou zejména děvčata, provokující svým chováním a fyzickými znaky (ženskost, líbivost, nevinnost).

j) Týrání a zneužívání dětí

Děti trpící syndromem týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte jsou vždy rizikovou skupinou. Tyto děti trpí celým souborem negativních důsledků nevhodného zacházení s dítětem. Zmíněné týrání může mít fyzickou i psychickou formu. Mohou mít osvojené nevhodné normy impulzivního, agresivního i jiného nežádoucího chování. Zároveň pro ně může být přirozené přijímání trestů a mohou tendovat do role obětí (Fischer, 2009).

3. Rizikového chování u žáků 5. tříd ZŠ v kontextu vývoje myšlení

Žáci 5. tříd zažívají významný mezník – cítí tlak přechodu na 2. stupeň základní školy. Tento přechod je pro ně znamením růstu, který lze charakterizovat změnou sociálního postavení i různými vývojovými proměnami, které je možné považovat za přípravu na období dospívání. Freud (1991, in Vágnerová 2005) označuje toto období za fázi latence, tedy klidového stavu. 5. Třída by skutečně mohla být dobou poklidnou, kdyby nebylo sociálních tlaků, vycházejících ze školy, z rodiny či z vrstevnických skupin. Tyto tlaky mohou vést dítě k rizikovému chování. Střední školní věk poukazuje na určitý pokrok i ve vývoji myšlení, zpracování informací a řešení problémů. Strategie uvažování se již řídí základními zákony logiky. Vrcholem je dosažení kvalitativní proměny uvažování, kterou Piaget nazval fází konkrétních logických operací (Vágnerová, 2005). Dítě již respektuje vlastnosti poznávané reality a dokáže vycházet z vlastních zkušeností. Myšlení dítěte je vázáno na realitu. Školák už není tak výrazně ovlivněn tím, co je na první pohled viditelné a nápadné. Začíná chápat pravidla, podle kterých svět funguje. Ta se stávají součástí jeho znalostí a ovlivňují i jeho uvažování. Formální pravidla zkouší testovat a obcházet, či se jim jinými způsoby vyhýbat. Z této potřeby může plynout motivace k sociálně nežádoucím aktivitám.

Žák středního školního věku si již uvědomuje, že lidé mají různé názory, motivy a důvody svého chování. Je schopen decentrace, která mu umožní nahlížet na svět očima druhého. To mu pomáhá v obcházení pravidel a platných norem. Děti často chtějí zapadnout do referenční skupiny starších kamarádů. Snaží se mít podobné zájmy, chovat se a vypadat jako jejich starší vzory. Někdy začínají experimentovat s cigaretami (zřídka i alkoholem), objevují se drobné krádeže či jiné činy konané pro partu, nebo vylepšení vlastního postavení mezi staršími přáteli. Pozice nejstarších žáků 1. stupně dává dětem pocit vyššího postavení a nezřídka tendují k šikaně mladších. Dolejš a Skopal (2015) mezi nejčastější projevy rizikového chování zařadili abúzus, delikvenci a šikanu.

3.1 Rizikové a protektivní faktory

Čáp a Mareš (2007) uvádějí existenci faktorů, které žákovy pomáhají v předcházení či úplném zvládnutí zátěžových situací. Tyto jevy nazývají protektivními faktory. Protektivní faktory vymezuje Šolcová (2009) jako: „...charakteristiky, které v interakci s nepřízní či protivenstvím redukují nebo eliminují potenciální negativní účinek rizikových faktorů.“ Můžeme tedy vyvodit obecný předpoklad, že protektivní faktory mohou být v určitém smyslu opozitem pro faktory rizikové (Harazimová, 2014). Zmíněné faktory mohou být součástí vnějšího světa nebo vnitřního světa dítěte.

Matoušek a Kroftová (2003) uvádí, že možné příčiny vzniku rizikového chování lze nalézt v rizikových faktorech, jako jsou: dědičné psychopatologie rodičů, vývojová opoždění, chudoba v rodině, změna školy či bydliště dítěte, nekvalitní rodinné vazby, rizikové osobnostní charakteristiky či předsudky o typické osobnosti. Fischer (2009) popisuje řadu rizikových faktorů, kterých by si dobrý pedagog ve škole měl všimnout. Rizikové jsou děti pasivní a nevýrazné, nenápadné, s nižší mírou schopnosti zaujmout okolí i vlastní rodiče. Dále pak děti somaticky a psychicky znevýhodněné patří zajisté do skupiny ohrožených. Dítě s podprůměrným prospěchem může být potencionálně rizikové, zvláště pak v kolektivu nadprůměrných žáků (Vágnerová, 2005). Rizikové faktory jsou pochopitelně i mimo školní prostředí. Šolcová (2009) doplňuje mezi rizikové faktory: perinatální komplikace, dlouhodobou absenci primární péče v prvním roce života (dítě si nevytvoří potřebnou bezpečnou vazbu s pečující osobou), narození sourozence do dvou let věku dítěte, vysokou nemocnost dítěte či vážnou nemoc, chronickou chorobu rodiče či absenci jednoho nebo obou rodičů, umístění do pěstounské péče či do zařízení ústavní výchovy. Tyto rizikové faktory sebou nesou určitý sociální dopad, zahrnující stud, že dítě není stejné jako vrstevníci, vyloučení ze společnosti vrstevníků, větší pravděpodobnost šikany ze strany spolužáků (Harazimová, 2014). V České republice je u dětí dle analýzy Pávkové a kol. (2008) neuspokojená zejména potřeba herních aktivit a vytváření podmínek pro ně. Existující nabídka je

nedostatečná a děti se tak shromažďují živelně a rizikově, bez pozornosti dospělých a při nedostatečné kapacitě hřišť a kluboven. Aktivity volného času přitom mohou pomoci řešit negativní a rizikové jevy mezi dětmi. K šikaně dochází nezřídka právě ve volném čase (Hofbauer, 2004).

Protektivní faktory mohou dítěti pomáhat ve zvládnání školní i mimoškolní zátěže. Je možné dělit a třídit dle různých kritérií. Šolcová (2009) rozděluje protektivní faktory na kompenzační a z odolňující faktory. Kompenzačními faktory chápeme aspekty a vlivy jedince či prostředí, které dokážou neutralizovat působení škodlivých faktorů. Z odolňujícími faktory jsou právě ty aspekty jedince, které pomáhají posilovat osobní nezdolnost. Protektivní faktory lze dále rozdělit dle působení zdroje na vnitřní a vnější (Čáp a Mareš, 2007). Mezi vnitřní zdroje by patřila například sebedůvěra, residence či vnímaná osobní zdatnost (self efficacy). Významným vnitřním zdrojem může být osvojení si dobrých dopingových strategií. Copingem rozumíme zvládací chování a schopnost adekvátně se vyrovnat s kladenými nároky, uvádí Hartl a Hartlová (2005). Mezi vnější zdroje by mohlo patřit dobré rodinné zázemí, množství přátelských vazeb či sociální jistoty. Dobrým projektivním činitelem je bezpochyby také podpůrný a vřelý vztah mezi dítětem a dospělým v rodině. Významným protektivním faktorem v primárním vzdělávání je podpora emočního rozvoje žáků (Stuchlíková a kol., 2005). Ta je možná, pokud je ve třídním klimatu cítit bezpečné prostředí. Jedním z významných projektivních faktorů je dle Fontany (2003) partnerství, respektive spolupráce mezi žáky, rodiči a učiteli. To by mělo obsahovat jasně vymezené komunikační cesty, kterými je možné oznamovat rizikové jevy a podporovat či povzbuzovat děti. Jak uvádí Harazimová (2014), ve vzdělávání a při práci s třídním kolektivem vůbec, může dobrý pedagog využívat různých projektivních faktorů a podpůrných činitelů ve snaze o efektivní výuku a osobnostní rozvoj studentů. Pedagog může účinně využívat vnitřních i vnějších podpůrných zdrojů u dětí, pokud si jich je vědom a umí jich vhodně využít. Právě proto je důležité, aby pedagogičtí pracovníci znali projektivní a rizikové faktory, které se mohou u dětí vyskytovat.

3.2 Nejčastější rizikové aktivity dětí středního školního věku

Dolejš a Skopal (2015) formulovali tři nejvýznamnější rizikové aktivity, na něž se zaměřili v dotazníku rizikového chování. Jsou jimi abúzus, delikvence a šikana.

a) Abúzus

Hartl a Hartlová (2000) definují abúzus jako nadužívání, respektive nadměrné požívání psychotropních nebo toxických látek. Jedná se o alkohol, kávu, tabák, léky (například na spaní) a jejich užívání v nevhodnou dobu. Obecně lze říci, že pod pojem abúzus spadá i zneužívání, které by se dalo přesněji nazvat misúzem. Dolejš a Skopal (2015) v dotazníku VRCHA měří v položce abúzus i méně časté užívání, pro které by přiléhalo i označení úzus. Dle Hartla a Hartlové (2000) je abúzus „...*dělen na: bez návyku, s návykem, jednorázový, opakovaný, příležitostný, pravidelný, periodický.*“

Abúzus bez návyku zahrnuje užívání látek, na kterých se netvoří fyzická ani psychická závislost. Jedná se spíše o užívání ze zvyku, než o užívání kvůli nutkové potřebě, jako je tomu u abúzu s návykem. Zde se mohou objevovat i abstinční symptomy. Jednorázový abúzus je vlastně synonymem pro úzus. Do této kategorie spadá experimentování s omamnými a návykovými látkami. U žáků středního školního věku je jednorázové užití asi nejčastější. Opakované užívání se objevuje, pokud jednorázové užití přináší libé pocity a nepřináší žádné sankce. Vyskytuje se nejčastěji u žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí, o které rodiče nejeví velký zájem a často si nevšimnou (nebo všimnou pozdě), že u jejich ratolesti vzniká problém. Zde má velmi důležitou roli škola, která může toto rizikové chování zachytit a řešit. Další kategorií, vyskytující se i u žáků 5. tříd základních škol je příležitostné užívání. Jedná se o občasnou konzumaci, nejčastěji v době volna, kdy nad dětmi nemá dozor rodič, škola ani žádná jiná instituce. K příležitostné

konzumaci nejčastěji dochází pod vlivem rizikových vrstevnických skupin. Pravidelná konzumace popisuje vztah člověka k dané látce, projevující se tím, že není schopen svých běžných činností bez saturace potřeby oné látky. Z pravidelného užívání lze snadno přejít do užívání periodického, kde již hovoříme o závislosti (Křivohlavý, 2003).

Abúzus návykových látek může vést k rozvoji duševních a behaviorálních poruch. Fischer a Škoda (2009) popisují, že v určitých sociokulturních prostředích a podmínkách se může objevit vyšší míra tolerance k užívání určité látky. Například romské etnikum bývá v tolerování užívání návykových látek méně přísné. Toto lze pozorovat i ve školním prostředí, kde Romové tendují k užívání cigaret a alkoholu častěji a v nižším věku.

b) Delikvence

Delikvence je z hlediska společensky nepřijatelného chování pojem s poměrně širokým záběrem. Je třeba jej vymezit od kriminality, kterou Fischer a Škoda (2009) popisují jako „*výskyt chování, které je v dané společnosti trestné*“. Tyto činy jsou vymezeny podle trestního zákona a jsou za ně ukládány sankce. Delikvencí však rozumíme chování, které se týká nejen kriminality. Zahrnuje také činy, které nejsou trestné. Patří sem totiž i menší přestupky. Pro naši práci je důležité, že delikvence zahrnuje trestnou činnost ve věku mladším, než 15 let, kdy z důvodu věku není možné trest uložit. Toto pojetí koresponduje s názorem Slomka (2010), který delikvenci rozumí jako: „*označení protispoločenské činnosti dětí do 15 let = do doby jejich trestné neodpovědnosti...*“. Jedná se tedy o takové činy a jednání, které by u dospělého člověka byly standardně považovány a klasifikovány jako trestný čin. Toto chování dětí a mládeže lze také nazývat pojmem juvenilní delikvence. Hranice mezi tím, co je a není delikvencí, je dána následným trestem. Z toho vyplývá, že chování, které není pro společnost zvláštním způsobem nebezpečné, sem není možné zařadit. Nepatří sem tedy projevy asociálního chování, jako jsou lži, vzdorovitost, zlozvyky a podobně. Ačkoli lze uvažovat o tom, že od asociálního

chování vede k chování delikventnímu jen krůček. Pro delikvenci je příznačná mravní narušenost.

K rozvoji delikventního chování dle Slomka (2010) může dojít s vyšší pravděpodobností, pokud jsou přítomny následující biopsychosociální faktory.

-biologické faktory

Vliv pohlaví stojí mezi biologickými faktory na prvním místě. Muži se totiž kriminálního či delikventního chování dopouštějí mnohem častěji, než ženy, a to až v poměru 10:1 (Slomek, 2010). U mužů je dlouhodobě sledována větší tendence k agresivitě.

Dalším z biologických faktorů jsou neurofyzilogické dispozice, tedy vrozené dispozice k určitým způsobům reagování. Větší tendence k delikventnímu chování mají zvýšeně dráždiví jedinci. Ti vykazují vyšší míru impulzivity a nižší míru frustrační tolerance. Jedná se o geneticky dané dispozice, které ovšem mohou vzniknout i v průběhu vývoje plodu v prenatálním či perinatálním období.

Dále se v anamnézách delikventních osob často vyskytují rané poruchy a poškození CNS. Zejména se jedná o poruchy s mozkovými dysfunkcemi a hyperkinetickými poruchami (ADHD, ADD). Zajímavé jsou abnormální záznamy EEG u delikventních osob. Předmětem zkoumání byla i nižší aktivace autonomního nervového systému – čímž je zdůvodňována zvýšená potřeba silných zážitků a podnětů.

-psychické faktory

Mezi delikventy můžeme dle Slomka (2010) nalézt osoby s inteligencí na škále od mentální retardace až po genialitu. Obecně ale lze říci, že se kriminálního jednání dopouštějí častěji jedinci, jejichž rozumové schopnosti jsou nižší. S tím pak souvisí schopnost adekvátně posoudit danou situaci a reagovat na ni.

Velký význam hrají vrozené dynamické faktory osobnosti. Projevují se v chování a reakcích na podněty. Vyšší pravděpodobnost k delikventnímu chování

mají jedinci s cholerickým laděním, tedy emočně labilní extroverti. Jsou silně vzrušiví, mívají sklony k výbuchům hněvu a agresí. Velmi těžko se ovládají a na podněty reagují impulsivně, bez zábran a nerovnovážně.

Osoby, trpící poruchou osobnosti se mezi delikventy vyskytují častěji. Zejména se jedná o odchylky ve vztahu jedince k druhým, ke společnosti, jejím normám a pravidlům. Zejména hovoříme o poruchách chování, nejčastěji o nesocializované poruše chování či deficitech v oblasti poruch chování a emocí, které mohou často vyústit až v disociální (asociální, antisociální) poruchu osobnosti. Poruchy související s emocionalitou pak často ústí v emočně nestabilní poruchu osobnosti (agresivní, výbušná).

-sociální faktory

Asi nejvýznamnějším sociálním faktorem, na jehož základu si jedinec utváří normy chování, je rodina. Do vlivu rodiny pak patří její funkčnost či dysfunkčnost, anomalita rodičů, jejich péče o potomka. Spadá sem i možnost týrání a zneužívání dítěte. Význam má i vliv sociálních skupin, jako jsou party či různé subkultury. Důležitý je i podíl vlivu životního prostředí. Zde lze hovořit o prostředí měst vybraných aglomerací, sídlišť i okrajových částí. Anonymita zde může zaručit snížení společenské kontroly. Taktéž migrace obyvatel a z ní plynoucí vykořeněnost a absence vztahové sítě je znatelná. Dalším významným faktorem je dle Fischera a Škody (2009) sociální konformita. To znamená uchování a tvorba sociálních vztahů, kontaktů a vazeb. Příkladem může být i prostředí realizace podnikatelských aktivit.

Uchtenhagen (in Fischer, Škoda, 2009) vymezil nejvýznamnější rizikové faktory sociálního prostředí. Patří sem zařazení do společenské třídy, vliv vrstevnických skupin, sociální změny, výchovný styl či příslušnost k ohrožené profesní skupině. Dalším faktorem, predikujícím delikvenci, je dosažená úroveň vzdělání, která jde ruku v ruce se sociálním postavením ve společnosti. Obecně pachatelé kriminálního chování dosahují nižší úroveň vzdělání. Nezřídka se pak realizují z hlediska společenského postavení v nižších sociálních vrstvách. S tím bude pravděpodobně v budoucnu souviset i další vysoce rizikový faktor, jímž je

nezaměstnanost. S chybějící kvalifikací totiž souvisejí i chybějící dovednosti, zkušenosti a návyky. Nezaměstnanost pak může vyústit v řadu sociálně nežádoucích jevů, mimo jiné i v delikventní a kriminální chování a jednání. U dětí je ale nejvýznamnějším ukazatelem otázka trávení volného času. Ve většině případů delikventních jedinců lze sledovat, že volný čas trávili nevhodně. Nejvyšší počet delikventních osob se totiž rekrutuje z městského prostředí. To totiž zaručuje vyšší anonymitu a obvykle i nedostatečnou sociální kontrolu. Ke kriminálnímu jednání pak nejčastěji dochází na sídlištích a v dalších oblastech s vyšší migrací obyvatel.

c) Šikana

Šikana, i další formy násilí a porušování základních lidských práv, stále postihuje velké množství škol. Šikanování je všudypřítomné a lze konstatovat, že nás vlastně provází celým životem. Začíná již v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školských institucích, v zájmových skupinách i v zaměstnání, dále v rodině, partnerských vztazích i v domově důchodců. Dle Koláře (2001) je šikanování nebezpečně rozbujelelou sociální nemocí ve společnosti. Ta má za důsledek poškození zdraví jednotlivce, skupiny, rodiny a společnosti vůbec. Detekce šikany není jednoduchá. Její nejviditelnější projevy jsou v porušování školních pravidel, někdy dokonce naplňují skutkovou podstatu trestných činů. Šikanování tedy dle Koláře (2009, s. 27) vypadá následovně *„Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agrese a manipulaci.“* Mezi projevy agrese a manipulace pak patří:

- fyzická agrese a používání zbraní,
- verbální agrese a zastrašování zbraněmi,
- krádeže, ničení a manipulace s věcmi,
- násilné a manipulativní příkazy,
- zraňování izolací, oklikou a uměleckými výtvary (kruté básně, písně, pohádky).

Při detekci šikany je vhodné zkoumat nepoměr sil. Oběť se často neumí, případně z různých příčin nemůže bránit. Významným rysem šikany je tedy samoučelnost převahy agresora nad obětí. Běžné agrese ve školním prostředí jsou často zaměřeny na dosažení nějakého cíle. Dalším rozměrem šikanování je vzájemný vztah agresora a jeho oběti. Tento nesymetrický vztah má často za účel skrytí vlastního strachu agresora a využití strachu druhého.

Dle Fontany (2003) lze šikanu charakterizovat jako úmyslnou snahu získat psychologickou, sociální nebo materiální převahu nad jinými jedinci. Toho bývá dosahováno prostřednictvím ubližování, výsměchu, hrozeb a zastrašování. Šikanu tedy lze definovat jako záměrné a opakované ponižování, zotročování či omezování jedince nebo skupiny jiným jedincem nebo skupinou. Toto je konáno prostřednictvím agrese či manipulace. Stejnými charakteristickými znaky šikany jsou záměrnost jednání, nepoměr sil mezi agresorem a jeho obětí, samoučelnost agrese, opakovanost týrání (Bendl, 2003). Alternativně lze šikanu členit dle následujících kritérií, jimiž jsou viditelnost zjevné šikany, míra nutné aktivity oběti k vykonávání příkazů agresora, forma fyzického či verbálního útoku, doplňují Kolář (2001) a Bendl (2003).

Šikanování dle Koláře (2001) probíhá v několika stádiích. Prvním stádiem je zrod ostrakismu. Jedná se o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře, protože není oblíbený a nikdo jej neuznává. Bývá více či méně odmítán, nikdo se s ním nebaví, často bývá terčem pomluv a na jeho účet se tvoří narážky a posměšky. Toto chování často bývá zárodečnou podobou šikany a často sebou nese riziko dalšího vývoje. Druhé stádium již popisuje fyzickou agresi a přitvrzování manipulace. K ostrakizaci často dochází jakožto k ventilu v náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí. Zároveň je ostrakizování používáno pro přežití nudného školního programu, kdy se stane pro děti zábavou na úkor nejzranitelnějšího spolužáka. Klíčovým momentem vzniku šikany je pak vytvoření jádra. Úderným jádrem bývá označována utvořená skupinka agresorů. Ti začnou více spolupracovat a systematicky šikanovat ty nejvhodnější oběti. V rámci skupiny

agresorů jsou časté boje i vliv. Čtvrté stádium popisuje, jak většina skupiny přijímá chování agresorů jako normu. K tomu dochází, pokud se nezformuluje pozitivní podskupina, která by držela pospolu a tyto normy odmítala. Posledním stádiem je totalita neboli dokonalá šikana. Agresoři ztrácejí poslední zbytky zábran a jsou nutkáni k opakovanému násilí, které se stupňuje. Šikanování se stává závislostí. Prorůstání parastruktury násilí do oficiální školní struktury je dle Koláře (2001) poslední metou k absolutnímu vítězství šikany.

III. Praktická část

4. Cíle a zaměření výzkumu

Na základě prostudovaných literárních pramenů týkajících se rizikového chování žáků středního školního věku byly formulovány následující cíle práce. Byl stanoven jeden obecný cíl a dva cíle konkrétní. Výzkumná část práce se nejvíce zaměřuje na detekci rizikového chování u žáků 5. tříd na ZŠ Máj I v Českých Budějovicích. Rizikovost chování je zkoumána pomocí dotazníku VRCHA, který podává informace o konkrétních formách rizikového chování. Dále měří faktory abúzus, delikvence a šikana.

a) cíl 1

Prvním obecným cílem práce je provedení deskripce problematiky rizikového chování u žáků středního školního věku. Hlavním záměrem je popis vývojových specifik středního školního věku, zmapování forem společensky nepřijatelného chování a konkrétních projevů rizikového chování u žáků 5. tříd.

b) cíl 2

Druhým cílem je prozkoumání rizikového chování u žáků 5. tříd ZŠ Máj I v Českých Budějovicích pomocí dotazníku VRCHA. Provedením dotazníkového šetření bude autor zkoumat rozdílnost v rizikovém chování u chlapců a děvčat.

c) cíl 3

Za třetí cíl je považováno provedení analýzy údajů z dotazníkového šetření a jejich interpretace.

5. Výzkumné předpoklady

Na základě prostudování dostupných zdrojů a zkušeností z praxe učitele na ZŠ byly formulovány následující výzkumné předpoklady.

a) Chlapci vykazují vysokou rizikovost více než dívky.

Výzkumný předpoklad vychází z teze vývojových psychologů, že chlapci středního školního věku mají větší tendenci k rizikovému chování, pro děvčata je větší motivací školní úspěšnost.

b) U žáků 5. tříd se objevují experimenty s užíváním alkoholických nápojů.

Tento předpoklad vychází z informací o experimentování s alkoholem, jež byly autorce sděleny žáky 5. tříd ZŠ.

c) U některých žáků 5. tříd se objevuje experimentování s kouřením cigaret.

Výzkumný předpoklad vychází z pozorování pedagogů.

d) U chlapců je faktor šikana sycen více, než u děvčat.

Dle Fontany (2003) se šikana objevuje častěji mezi chlapci. Děvčata také umí projev šikany lépe skrývat. Šikana mezi děvčaty se detekuje hůře, než mezi chlapci.

e) Žáci 5. tříd nemají zkušenost s přestupky, jež musela řešit policie.

Výzkumný předpoklad vychází z domněnky, že žáci 5. tříd nekonají tak výrazné přestupky, u nichž by musela zasahovat policie.

f) Faktor delikvence je u chlapců z 5. tříd sycen více, než u děvčat.

Dle Slomka (2010) k delikventním činům mají větší sklon chlapci, než děvčata. Děvčata zároveň své skutky umí lépe skrýt.

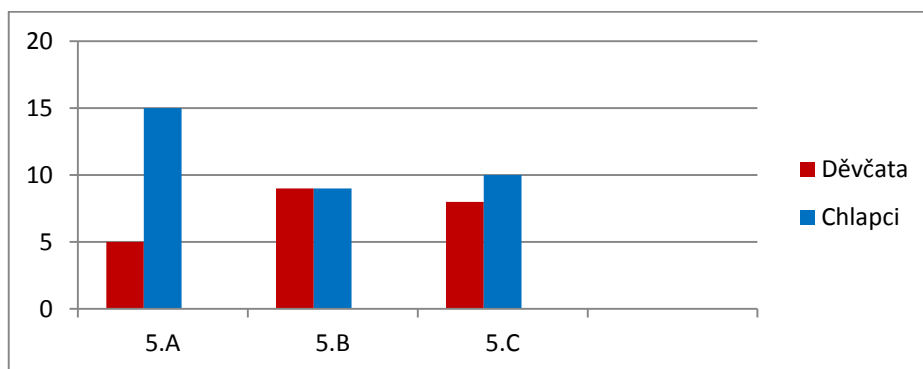
6. Popis výzkumného souboru

Dotazníkové šetření bylo realizováno na ZŠ Máj I v Českých Budějovicích ve třech třídách, 5. A, 5. B a 5. C. Zúčastnilo se celkem 56 žáků. Čtenářovi bude nastíněna struktura výzkumného vzorku z hlediska pohlaví a věku. Pro lepší představu bude rozložení znázorněno pomocí sloupcových grafů.

a) porovnání výzkumného souboru dle pohlaví respondentů

Třídu 5. A navštěvuje 5 děvčat a 15 chlapců. V 5. B je rozložení z hlediska pohlaví vyrovnanější, studuje zde 9 děvčat a 9 chlapců. Do 5. C chodí 8 děvčat a 10 chlapců.

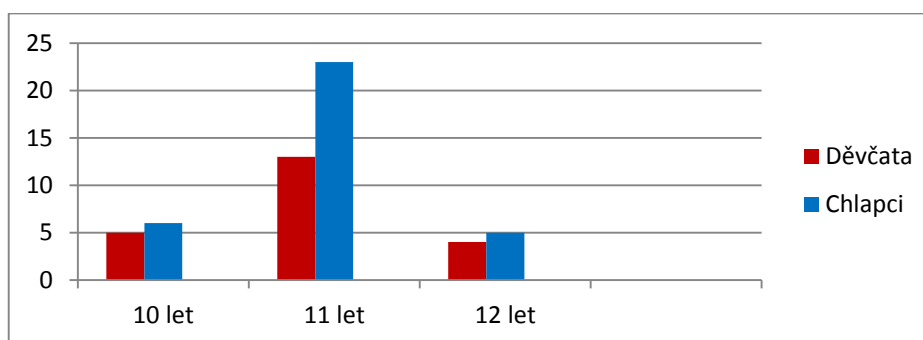
Obr. 1

b) porovnání výzkumného souboru dle věku respondentů

Výzkumný soubor tvoří 22 děvčat a 34 chlapců. Ve věku 10 let je zde 5 děvčat a 6 chlapců. Skupina 11letých je nejpočetnější, tvoří ji 13 děvčat a 23 chlapců. Dále se účastnila 4 děvčata a 5 chlapců ve věku 12 let.

Obr. 2

7. Průběh výzkumu

V následující kapitole je popsán celý průběh výzkumu. Nejprve bylo vybráno téma práce – výskyt rizikového chování u žáků základních škol. Zajímavým bylo shledáno zkoumání rizikového chování u žáků 5. tříd, tedy před přechodem na 2. stupeň ZŠ. S vedením školy byly domluveny podmínky realizace šetření tak, aby výzkum splňoval etické požadavky a co nejméně narušil školní výuku. Zákonní zástupci respondentů byli informováni o průběhu a účelu výzkumu na třídní schůzce. Výzkumného šetření se zúčastnily všechny 5. ročníky ZŠ Máj I v Českých Budějovicích. Bylo tedy sejmuto 56 dotazníků.

Samotné šetření proběhlo v lednu 2016. Dotazníky byly zadány autorkou práce dle doporučení Dolejše a Skopala (2015). Zadání probíhalo skupinově, ale v každé třídě zvlášť. Žákům byl vysvětlen účel šetření a byli ubezpečeni o anonymitě. Ve třídách byla snaha o navození důvěrné atmosféry a žáci byli požádáni o upřímné odpovědi. Žáci byli instruováni ohledně zaškrťování správných odpovědí a jejich opravách. Byli ubezpečeni, že se mohou s důvěrou obrátit na zadavatelku, pokud nebudou čemukoli rozumět. Někteří této možnosti využili, čímž snad bylo co nejvíce eliminováno možné nedorozumění při zadávání. Administrace trvala 15 minut.

Zpracovávání dotazníků, analýza získaných údajů a interpretace dat probíhala v období únor – duben 2016.

8. Dotazník VRCHA

Autory dotazníku Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA) jsou Martin Dolejš a Ondřej Skopal. Dotazník tvoří úvodní strana a strana s otázkami. Úvodní strana je složena z několika částí. V horní části je uveden název dotazníku, autorský kolektiv a rok vzniku dotazníku. Následují hlavní informace a instruktáž pro respondenta. Jsou zde informace o obsahu dotazníku, na co se zaměřuje. Dále je zde popsáno, jak mají být zaznamenávány odpovědi a jakým způsobem provádět opravy odpovědí. Střední část úvodní strany je vyhrazena pro údaje o respondentovi. Pro účely tohoto šetření byla požadována pouze data pohlaví a věk. Spodní část úvodní strany je určena pro zaznamenání výsledků. Tu vyplňuje autor. Hrubý skóre v jednotlivých faktorech i celkový skóre je možno převést na percentily. Ve spodní části je dále prostor pro souhlas zákonného zástupce s použitím dotazníku (Dolejš, Skopal, 2015).

Druhá strana dotazníku je tvořena samotnými položkami a prostorem pro odpovědi na tyto položky. V dotazníku je možná volba zaškrtnout ANO či NE. Prostor pro odpovědi je vyznačen čtverečkem. Jednotlivé otázky jsou číslované a v dotazníku jich je 18. Tato strana dotazníku je zakončena poděkováním respondentovi a prosbou o kontrolu, zda respondent nějakou otázku omylem nevynechal.

Použití dotazníku VRCHA nám umožňuje získat dva druhy výstupů. Prvním z nich je získání výsledků, informujících o výskytu určitých rizikových aktivit u respondenta. Ze snímaného dotazníku zjistíme řadu informací o rizikovém chování respondenta, například zda v posledních 30 dnech užil alkoholické nápoje či cigarety, jestli někdy v životě ukradl peníze, něco v obchodu, byl za školou nebo rozbil nějakou věc jen tak pro zábavu. Dále lze získat informace o tom, zda se respondent stal obětí zesměšňování či mu bylo jinak ublíženo ze strany vrstevníku a další informace, potřebné k detekci šikany. Druhým typem získaných informací jsou informace o rizikovosti. To znamená výčet zjištění o tom, do jaké míry se

dotazovaný obecně chová rizikově. Prostřednictvím dotazníku VRCHA tedy lze zjistit, jak to má adolescent s užíváním psychoaktivních látek, s delikventním chováním či zda je obětí šikany. Jak uvádí Dolejš a Skopal (2015), výsledky, které adolescent dosáhne v jednotlivých faktorech či v celé metodě VRCHA, lze následně porovnávat s výsledky, které byly naměřeny v rámci standardizačních vzorků.

Dotazník VRCHA obsahuje 18 položek, z nichž lze vypočítat celkový skóre rizikivosti. Celkový výsledek je tedy možný ve čtyřech stupních rizikivosti, jimiž jsou:

a) nerizikovost

Stupně nerizikivosti obvykle dosahují adolescenti mladšího věku, dále pak adolescenti, kteří docházejí na výběrové školy, zejména pak studenti gymnázií. S adolescenty, kteří nevykazují známky rizikivosti, pak není potřeba více pracovat. Postačí standardní programy orientované na všeobecnou primární prevenci, realizované na škole.

b) běžná rizikovost

Běžnou rizikivostí je v dotazníku VRCHA míněna běžná míra experimentování s alkoholem či běžná účast v některých méně rizikových aktivitách. Tohoto stupně postupně dosahují téměř všichni starší žáci a žákyně. Obecně se doporučuje realizace programů všeobecné (případně selektivní) primární prevence a monitoring výskytu rizikových aktivit včetně jejich prevence.

c) zvýšená rizikovost

V pásmu zvýšené rizikivosti se nacházejí adolescenti, jejichž rizikové chování se již nachází za společensky tolerovatelnou normou. Doporučuje se zde odborná intervence a individuální poradenství, odborníci by měli zvážit možnost práce také s rodinným systémem. Vhodná je pochopitelně i práce s celým třídním kolektivem. Doporučuje se zde spolupráce s dalšími organizacemi. Je důležité, aby učitel na řešení nebyl sám.

d) vysoká rizikovost

Vysoké rizikivosti dosahují hlavně adolescenti z adiktologicky zatížených rodin, dále pak nezletilí klienti využívající služeb nízkoprahových center a sociálně slabí. Lze se domnívat, že do této skupiny by spadali i klienti s psychiatrickou zátěží a děti s poruchami chování. Často jsou to chlapci. Doporučuje se zde intenzivní odborná intervence, práce s jednotlivci, třídou jako celkem i rodinou.

Nyní popíšeme tři subškály, jež dotazník postihuje, a to abúzus, delikvenci a šikanu. Po 7 položkách je sycen faktor abúzus a delikvence a 4 položky má faktor šikana. V dotazníku VRCHA se položka abúzus zaměřuje na (zne)užívání alkoholu, cigaret a léků (Dolejš, Skopal, 2015). Obsahuje i otázky na zkušenost s opilostí v souvislosti se sexuálním chováním. Zjišťuje se zde také požití alkoholu v posledních třiceti dnech a četnost kouření cigaret v průběhu dne. „*Faktorová zátěž jednotlivých položek se pohybuje v rozmezí 0,34 až 0,73. Korelace položek k celkovému skóru faktoru je v rozmezí $r = .33$ až $.84$. Vysokou korelaci pozorujeme u otázky, která se zaměřuje na konzumaci alkoholu za posledních 30 dní, nejnižší u frekvence kouření v rámci dne.*“, popisují Dolejš a Skopal (2015).

Dalším měřeným faktorem je položka delikvence. Tu je možné charakterizovat například krádežemi v obchodě, odcizením peněz, poškozováním cizího majetku, vandalismem nebo falšováním. „*Faktorová zátěž u jednotlivých položek osciluje v rozmezí 0,26 až 0,79 a vztah položek k faktoru je na střední úrovni, tedy od $r = .37$ až $.64$.*“, popisují Dolejš a Skopal (2015). To znamená, že k celkové rizikivosti mají jednotlivé položky úzký vztah pohybující se na střední úrovni.”

Třetí a poslední sledovanou dimenzí je položka šikana, která identifikuje oběť a její podstupování fyzické, verbální agrese ze strany vrstevníků, a to i s ohledem na aktuální fenomén kyberšikany. Faktorová zátěž je dle Dolejše a Skopala (2015) vysoká, „*...pohybuje se od 0,44 a u dvou položek přesahuje hodnotu 0,70*“. Z toho plyne zjištění, že jednotlivé faktory jsou ve velmi úzkém vztahu s celkovým faktorem. Hodnoty korelace totiž neklesají pod $.45$.

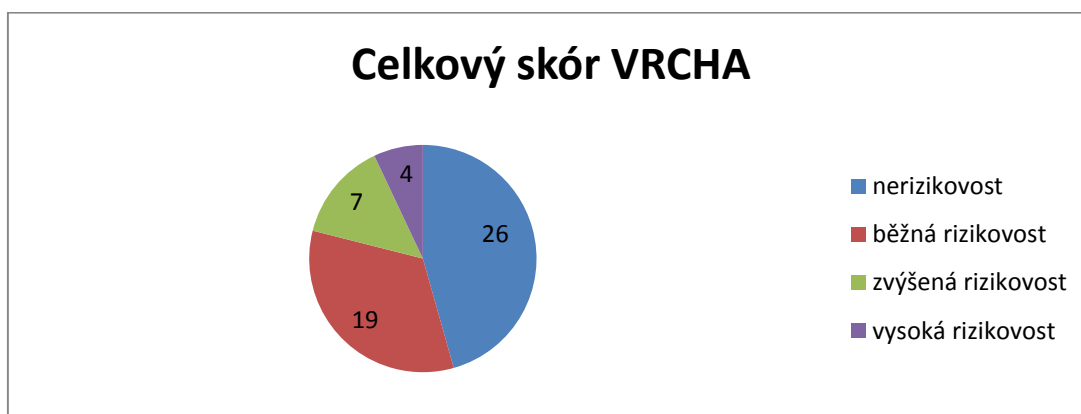
9. Výsledky a interpretace získaných dat

V této části práce budou předloženy celkové výsledky všech dotazníků. Nejprve bude nastíněna celková rizikovitost chování respondentů, dále bude věnována pozornost faktorům abúzus, delikvence a šikana. Výsledky budou porovnávány s ohledem na genderové rozložení skupiny respondentů. Výstupem tedy bude poukázání na rozdílnost mezi rizikovým chováním u chlapců a u dívek. V poslední podkapitole bude provedena analýza vybraných otázek dotazníku. V následujících kapitolách budou potvrzovány či nepotvrzovány výzkumné předpoklady, formulované v kapitole 5. Pro lepší představu budou výsledky znázorněny formou výsečových grafů.

9.1 Rizikové chování

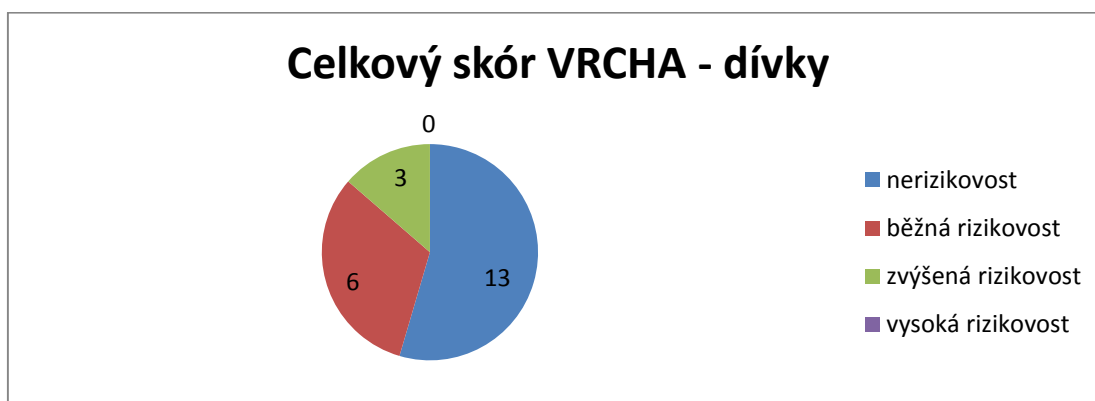
Jak je popsáno v kapitole 8, celkový skór VRCHA dotazník postihuje ve čtyřech stupních: nerizikovitost, běžná rizikovitost, zvýšená rizikovitost, vysoká rizikovitost. Nerizikovitost se dle očekávání objevila u největšího počtu respondentů. U dětí středního školního věku se tedy jedná o běžný výsledek. V oblasti nerizikovitosti se nachází 26 respondentů, v pásmu běžné rizikovitosti 19 respondentů, zvýšenou rizikovitost vykazují 7 respondentů a v zóně vysoké rizikovitosti jsou 4 respondenti.

Obr.3

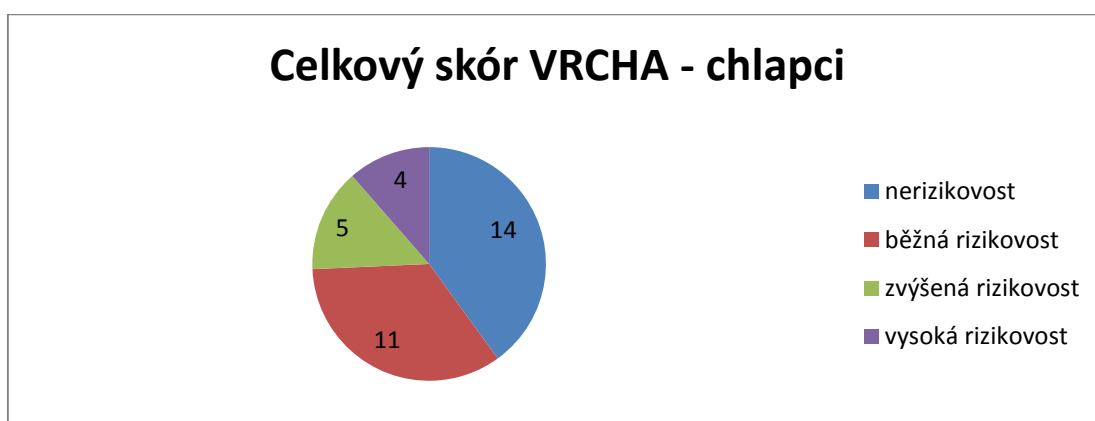

Nyní bude zkoumán celkový skór VRCHA z hlediska pohlaví. 14 chlapců a 12 děvčat se nachází v pásmu nerizikovosti. Běžné rizikovosti dosahuje 11 chlapců a 6 děvčat. Zvýšená rizikovost se projevuje u 5 chlapců a 2 dívek. Vysokou rizikovost vykazují 4 chlapci a žádné děvče. Výsledky chlapců i děvčat ze zkoumaného vzorku odpovídají normám v populaci, jak je uvádí Dolejš a Skopal (2015). Přesto lze doporučit vzhledem k několika případům zvýšené a vysoké rizikovosti spolupracovat s metodikem prevence a hledat pro žáky další vhodné programy nad rámec všeobecné primární prevence. Cílem by mělo být podchycení rizikových jedinců. U chlapců se objevuje vysoká rizikovost a u děvčat nikoli, což potvrzuje výzkumný předpoklad za a) Chlapci vykazují vysokou rizikovost více než dívky.

Obr. 4

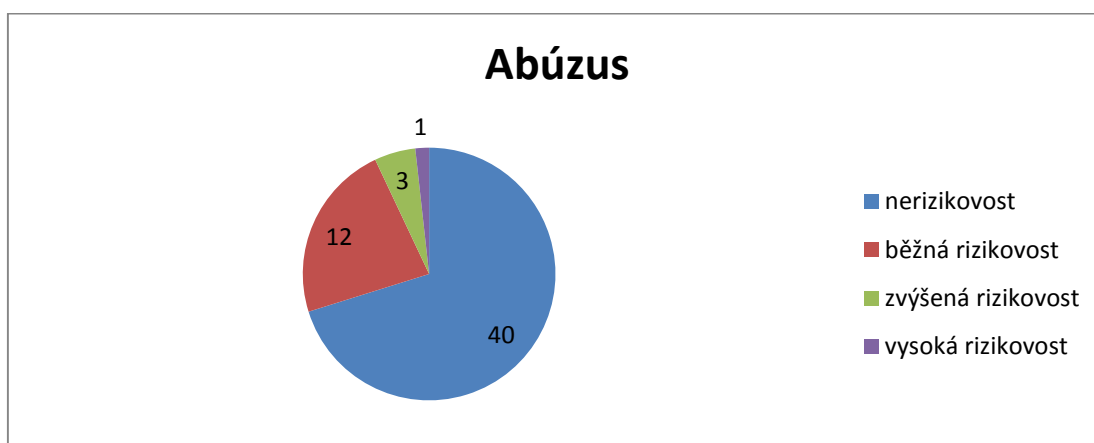
Obr. 5

9.2 Abúzus

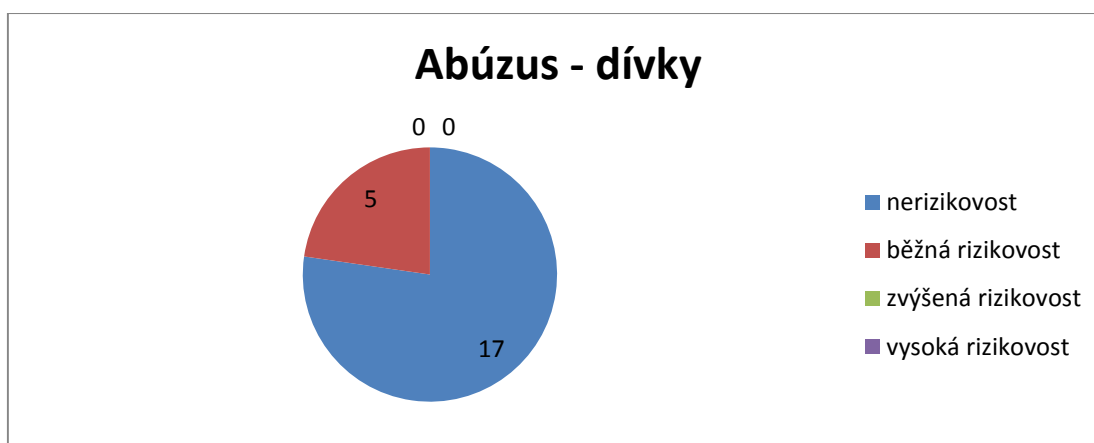
V této podkapitole je zkoumána rizikovost v rámci subškály abúzus. Nerizikovost se objevila u největšího počtu respondentů. V její oblasti se nachází 40 respondentů, v běžné rizikovosti se umístilo 12 respondentů, zvýšenou rizikovost vykazují 2 respondenti a v pásmu vysoké rizikovosti se objevuje 1 respondent.

Obr. 6

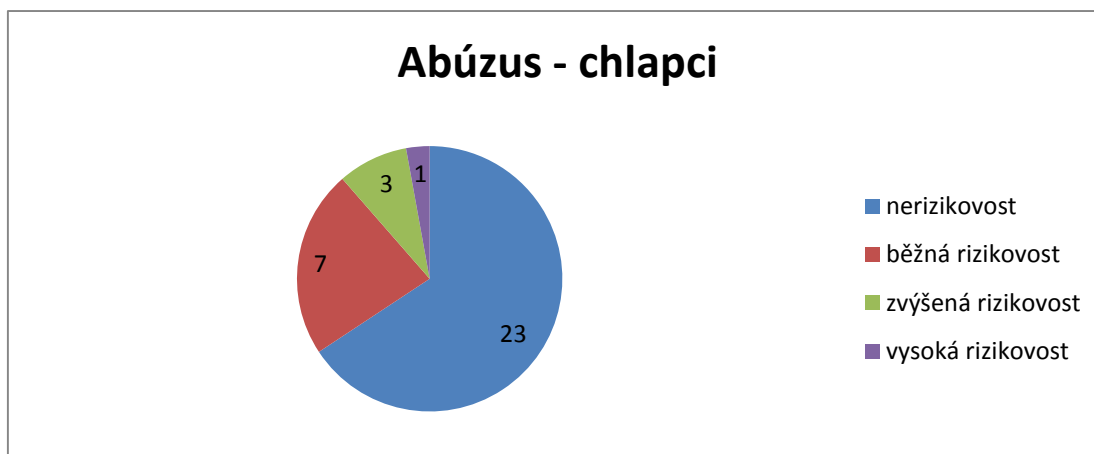

I faktor abúzus byl prozkoumán z hlediska pohlaví. V oblasti nerizikovosti je 23 chlapců a 17 děvčat. Pásma běžné rizikovosti dosahuje 8 chlapců a 5 děvčat. Zvýšená rizikovost se projevuje u 3 chlapců a vysoká u 1 chlapce.

Obr. 7

Obr. 8

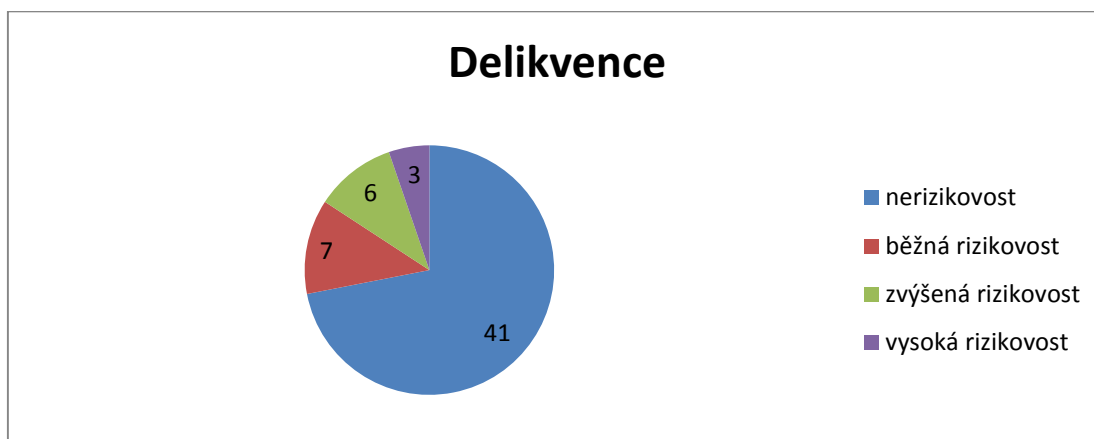

Přestože vysoké rizikivosti a zvýšené rizikivosti dosahují pouze 4 chlapci, s ohledem na věkovou skupinu respondentů od 10 – 12 let by se tento faktor měl vykládat jako velmi rizikový. Jedná se již o počátky pravidelné konzumace. Z výsledků je patrné, že 16 dětí středního školního věku, což je zhruba třetina výzkumného souboru respondentů, experimentovalo s alkoholem, cigaretami či jinými návykovými látkami. Toto potvrzuje výzkumný předpoklad b) U žáků 5. tříd se objevují experimenty s užíváním alkoholických nápojů. Děvčata středního školního věku se v oblasti abúzu jeví jako méně riziková. Programy všeobecné primární prevence se často věnují tématu návykových a psychoaktivních látek až na druhém stupni ZŠ. S ohledem na výsledky respondentů by stálo za úvahu zařadit vhodný program z oblasti závislostí i na první stupeň. Stěžejním důvodem by měla být včasná prevence a detekce rizikových jedinců. Odpovědi chlapce v pásmu vysoké rizikivosti ovšem naznačují pravidelný abúzus. Lze se domnívat, že chlapec by potřeboval i individuální péči. Za úniky k alkoholu a cigaretám mohou být další přidružené problémy z osobního i rodinného života, jimiž chlapec může trpět. Zároveň je dobré si uvědomovat, že respondenti mohli v anonymním dotazníkovém šetření své zkušenosti s konzumací návykových látek zveličt.

9.3 Delikvence

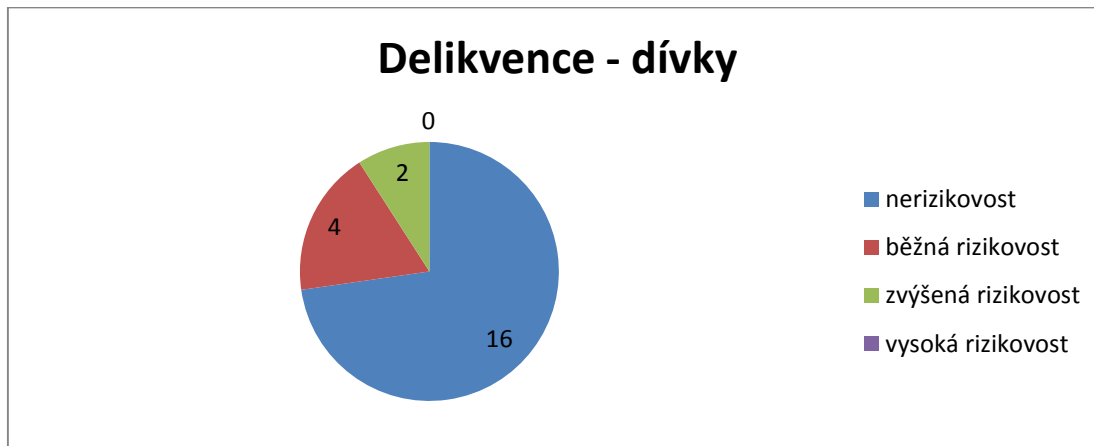
Nyní se práce zaměřuje na faktor delikvence. Největší počet respondentů (41) se nachází v pásnu nerizikovosti. V oblasti běžné rizikovosti je 7 žáků. V pásnu zvýšené rizikovosti se pohybuje 6 respondentů a vysoká rizikovost delikvence je dokonce u 3 odpovídajících.

Obr. 9

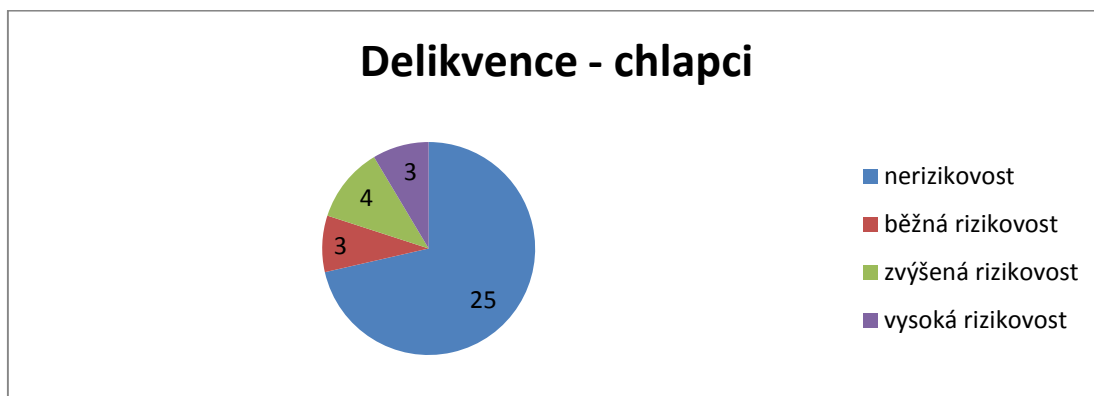

Dále je delikvence zkoumána u skupiny chlapců a děvčat. Celkově se jako rizikovější skupina jeví chlapci, což potvrzuje výzkumný předpoklad f) Faktor delikvence je u chlapců z 5. tříd sycen více, než u děvčat. Nerizikovosti dosahuje 25 chlapců a 16 děvčat. V pásnu běžné rizikovosti skórují 3 chlapci a 4 děvčata. Zvýšená rizikovost je u 4 chlapců a 2 dívek a vysokou vykazují 3 chlapci.

Obr. 10

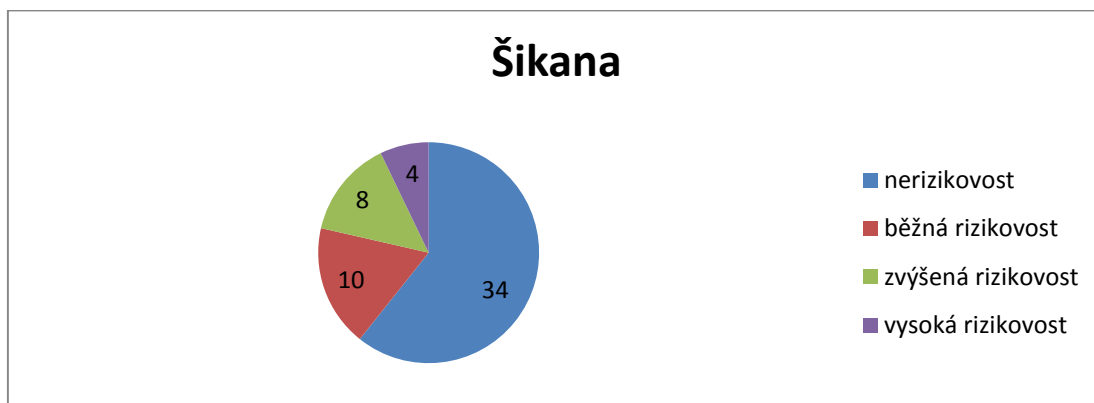
Obr. 11

9.4 Šikana

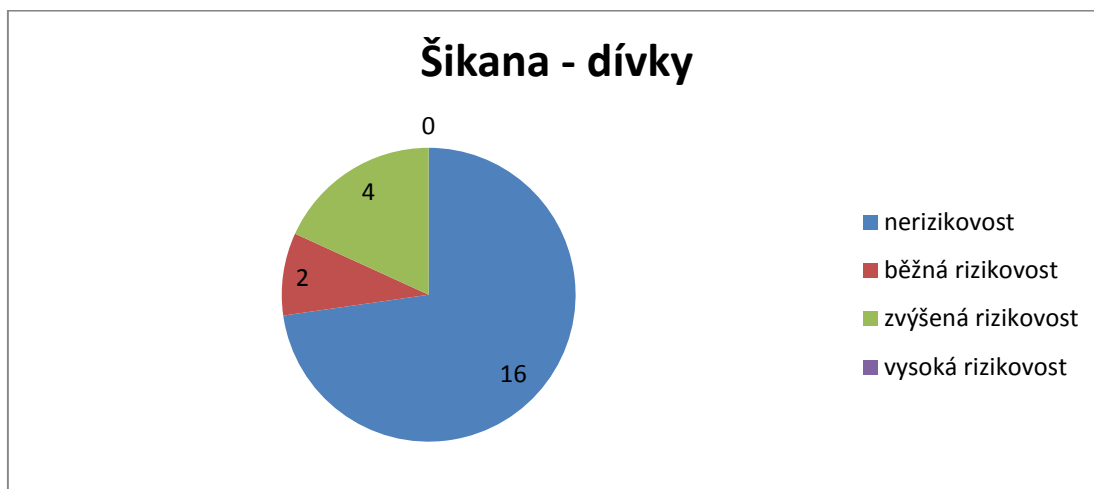
Subškála šikana je ve školním prostředí obvykle nejpálčivější. Přesto se 34 respondentů z výzkumného souboru dostalo do pásma nerizikovosti. Běžné rizikovosti pak dosahuje 10 odpovídajících a zvýšené rizikovosti 8. 4 respondenti se naházejí v nejrizikovějším pásmu.

Obr. 12

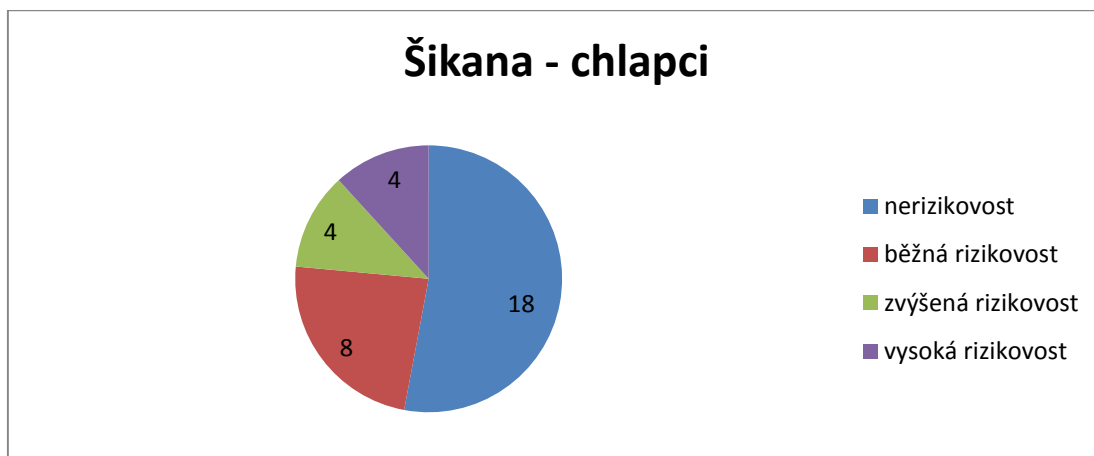

Zde se podíváme na rozložení faktoru šikany dle pohlaví. V pásmu nerizikovosti se nachází 18 chlapců a 16 dívek. Běžnou rizikovost vykazuje 8 chlapců a 2 děvčata. V pásmu zvýšené rizikovosti se nachází 4 chlapci a 4 dívky. V oblasti vysoké rizikovosti se pohybují 4 chlapci a žádné děvče.

Obr. 13

Obr. 14

Fontana (2003) uvažuje o vyšší incidenci šikany mezi chlapci, než mezi děvčaty. Dle našeho šetření je možné mu dát za pravdu. Vysoká rizikovost byla detekována u 4 chlapců a u žádného děvčete. To zároveň potvrzuje výzkumný předpoklad d) u chlapců je faktor šikana sycen více, než u děvčat. Vzhledem k tomu, že zvýšená či vysoká rizikovost se objevuje u 12 z respondentů, lze uvažovat o počínajícím problému, který je potřeba začít aktivně řešit. Je vhodné informovat metodika prevence a spolupracovat s ním na dalším postupu. Je na místě ve výuce zbystrit a více si všímat vztahů mezi spolužáky a třídního klimatu vůbec.

9.5 Analýza vybraných otázek

V této části budou podrobněji zkoumány odpovědi respondentů na vybrané otázky dotazníku VRCHA, jichž se nejvíce týká ověřování výzkumných předpokladů této práce.

Nejprve bude zaměřena pozornost na otázky týkající se abúzu, respektive konzumace alkoholu. Na otázku 1) *Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?* Odpovědělo ANO 12 chlapců a 4 děvčata. To koresponduje s výzkumným předpokladem b) U žáků 5. tříd se objevují experimenty s užíváním alkoholických nápojů. V otázce 14) *Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, mluvením, zvracel/a jsi, nebo jsi si nepamatoval/a co se stalo?* Odpověděli ANO 2 chlapci.

Nyní bude zkoumána otázka kouření. Na otázku 9) *Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?* Odpověděli ANO 2 chlapci. Všechna děvčata na tuto otázku odpověděla NE. S kouřením souvisí i otázka 8) *Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a během svého života marihuanu (trávu) nebo hašiš?* Na tu odpovědělo ANO 1 děvče a 2 chlapci. Výzkumný předpoklad c) U některých žáků 5. tříd se objevuje experimentování s kouřením cigaret, je potvrzen. Kouření cigaret tedy u některých žáků začíná už na prvním stupni. Významná je otázka 13) *Vykouříš denně více než 5 cigaret?* ANO o svém pravidelném nikotinismu odpověděl pouze 1 chlapec.

Výzkumný předpoklad e) Žáci 5. tříd nemají zkušenost s přestupky, jež musela řešit policie, nebyl potvrzen. Byl ověřován zejména otázkou 15) *Měl/a jsi někdy opletačky s policií, kvůli tomu, co jsi udělala?* Odpověď ANO uvedlo 1 děvče a 3 chlapci. S trestnou činností dál souvisí otázky 6 a 18, které se týkají krádeží. Někdy v životě se krádeže dopustilo 14 respondentů. Na otázku 12) *Poškodil/a jsi během života cizí majetek jen tak pro zábavu?* Odpovědělo ANO 1 děvče a 6 chlapců.

IV. Závěr

Závěrečná práce na téma „Výskyt rizikového chování u žáků 5. tříd základních škol“ byla v teoretické části zaměřena zejména na deskripci žáka 5. třídy z hlediska vývoje s důrazem na roli žáka posledního ročníku 1. stupně. Dále byly popsány nejvýznamnější formy společensky nežádoucího chování s důrazem na vymezení rizikového chování. Poslední kapitola teoretické části se věnovala konkrétním projevům rizikového chování u žáků 5. tříd základních škol.

Praktická část byla zaměřena na kvantitativní výzkum rizikového chování u vybraného výzkumného vzorku respondentů, který tvořilo 56 žáků ZŠ Máj I v Českých Budějovicích. Realizace výzkumu probíhala formou dotazníkového šetření za použití dotazníku VRCHA.

Byly stanoveny 3 výzkumné cíle. Prvním obecným cílem bylo prozkoumání dostupných pramenů a popsání problematiky rizikového chování u žáků 5. tříd ZŠ. Hlavním záměrem byla deskripce vývojových specifik žáků středního školního věku, zmapování forem společensky nepřijatelného chování a konkrétních projevů rizikového chování u žáků 5. tříd. Tento cíl byl naplněn v rámci teoretické části závěrečné práce. Rizikové chování dětí od 10 do 12 let by ovšem bylo možné zkoumat i hlouběji. Zejména by byla vhodná podrobnější analýza výstupů z výzkumů v této oblasti. Druhým cílem bylo prozkoumání a detekce rizikového chování u žáků 5. tříd ZŠ Máj I v Českých Budějovicích. V šetření byl kladen důraz na rozdílnost rizikového chování u děvčat a u chlapců. Tento cíl byl naplněn. Po vypočítání celkového skóru VRCHA byly porovnány výsledky chlapců a děvčat. Zde je důležité si uvědomit nerovnoměrnost genderového rozložení zkoumaného souboru (22 děvčat a 34 chlapců). Přesto chlapci vykazují rizikovější chování, než děvčata. Třetím cílem bylo provedení analýzy údajů z dotazníkového šetření a interpretace těchto výsledků. Cíl byl naplněn v rámci praktické části práce. Interpretaci výsledků se autorka pokusila obohatit doporučeními pro praxi. Cíle výzkumu byly naplněny.

V kapitole 5 autorka předložila 6 výzkumných předpokladů. 5 z nich bylo potvrzeno a jeden nepotvrzen. Překvapením byly zkušenosti dětí středního školního věku s policií, kvůli jejich rizikovému chování. Bylo potvrzeno, že chlapci celkově mají větší tendenci k rizikovému chování, než děvčata. Stejně tak tomu bylo v oblastech šikany a delikventního chování. Nemilá zjištění přišla v subškále abúzu, kde 16 respondentů uvedlo konzumaci alkoholu v posledních 30 dnech. Potvrdilo se i experimentování s užíváním cigaret, u 1 chlapce dokonce kouření alespoň 5 cigaret denně. Nečekané bylo zjištění, že 2 chlapci a 1 děvče májí zkušenost i s marihuanou.

Práce přináší jisté podklady, se kterými lze dále pracovat. Přínosné by mohlo být zopakování šetření po přechodu respondentů této studie na 2. stupeň základní školy a porovnání stávajících výsledků. Zajímavé by mohlo být porovnání s jinými základními školami. V rámci školy, na které autorka působí, je možná spolupráce s metodikem prevence. Ta se bude týkat konkrétní práce s rizikovými faktory, na něž výzkum poukazuje. Zejména půjde o prevenci užívání alkoholických nápojů a tabáku.

V. Seznam použitých zdrojů

ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 655 s. ISBN 978-80-7367-273-7.

BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003. Pedagogika (ISV). ISBN 80-86642-08-9.

DOLEJŠ, Martin a SKOPAL, Ondřej. *Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)*. Příručka pro praxi. Verze 1.0, Olomouc, 2015, 58 s.

FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009, 218 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2781-3.

FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2003, 383 s. ISBN 80-7178-626-8.

HARAZÍMOVÁ, Nela. *Protektivní faktory u žáků ZŠ a jejich význam*. České Budějovice, 2014. Diplomová práce (Mgr.). JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH. Pedagogická fakulta.

HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, 774 s. ISBN 80-7178-303-x.

HOFBAUER, Břetislav. *Děti, mládež a volný čas*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 176 s. ISBN 80-7178-927-5.

KALHOUS, Zdeněk. *Školní didaktika*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002, 447 s. ISBN 80-7178-253-x.

KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3.

KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie zdraví*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2003, 279 s. ISBN 80-7178-774-4.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence: [možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže]*. Vyd. 2., aktualiz. Praha: Portál, 2003, 340 s. ISBN 80-7178-771-x.

PÁVKOVÁ, Jiřina. *Pedagogika volného času: [teorie, praxe a perspektivy výchovy mimo vyučování a zařízení volného času]*. Vyd. 4. Praha: Portál, 2008, 221 s. ISBN 978-80-7367-423-6.

PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika. 2.*, přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2002, 481 s. ISBN 80-7178-631-4.

SLOMEK, Zdeněk. *Etopedie*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010, 96 s. ISBN 978-80-86723-84-6.

STUHLÍKOVÁ, Iva (ed.) a Ludmila PROKEŠOVÁ. *Zvládání emočních problémů školáků*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 170 s. Pedagogická praxe. ISBN 80-7178-534-2.

ŠOLCOVÁ, I. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada Publishing 2009. 102 s. ISBN 978-80-247-2947-3

VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, 430 s. ISBN 80-246-1074-4.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

VORLÍČEK, Chrudoš. *Úvod do pedagogiky*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2000, 175 s. ISBN 80-86022-79-x.

ZELINKOVÁ, Olga. *Poruchy učení: specifické vývojové poruchy čtení, psaní a dalších školních dovedností*. 10., zcela přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2003, 263 s. ISBN 80-7178-800-7.

VI. Seznam grafů

Obr. 1: porovnání výzkumného souboru dle pohlaví respondentů

Obr. 2: porovnání výzkumného souboru dle věku respondentů

Obr. 3: celkový skór VRCHA

Obr. 4: celkový skór VRCHA – dívky

Obr. 5: celkový skór VRCHA – chlapci

Obr. 6: abúzus

Obr. 7: abúzus – dívky

Obr. 8: abúzus – chlapci

Obr. 9: delikvence

Obr. 10: delikvence – dívky

Obr. 11: delikvence – chlapci

Obr. 12: šikana

Obr. 13: šikana – dívky

Obr. 14: šikana - chlapci